

ПРИБОЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛНАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА СТЕПЕН ЗА УЧЕНИЦИ С НАРУШЕНИЯ ОТ АУТИСТИЧНИЯ СПЕКТЪР

Величка Косева

Основно училище „Панайот Волов“ – Пловдив

Доц. д-р Генчо Стоицов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. В статията се коментира приобщаващото обучение на деца с нарушения от аутистичния спектър и интегрирането им в общообразователните училища. Представени са психометрични инструменти за оценяване на интелектуалния и адаптивния им капацитет. Синтезирани са очаквани социални стереотипи на поведение и умения в началната образователна степен (I – IV клас), методи и техники за обучение, комуникация на деца с аутизъм и помощни инструменти на преподаване. Проучването цели запознаване със спецификите при категоризиране и обучение на деца с разстройства от аутистичния спектър (РАС) в началната образователна степен, което ще подпомогне бъдещи разработки на методи и подходи за подпомагане на обучението им с използване на информационно-комуникационните технологии (ИКТ).

Ключови думи: приобщаващо обучение; нарушения от аутистичния спектър; начално обучение; техники за обучение помощни инструменти

1. Въведение

В днешно време едни от най-неотложните въпроси от развитието на националната специално образователна система е приобщаващият подход към образованието на децата с увреждания в общообразователните училища.

Според Тричков (Triczkow 2015) интегрираното обучение и приобщаващото образование се превръщат в съвременна стратегия за промяна на обществените отношения към деца със специални образователни потребности (СОП). Интеграцията на децата със СОП е процес, който изисква не само и единствено промяна в законодателството и обезпечаване на специфични ресурси и социално подпомагане, но и базисни дейности по отношение на промяна на общественото мнение. В този контекст е приет

Националният план за интегриране на деца със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания в системата на народната про-света.

Докато интегрираното образование се фокусира върху академичните уме-ния на учениците със специални образователни потребности, набляга на по-сещаемостта в масовия клас и осигурява подкрепяща среда, в която се вклю-чат социални работници, ресурсни учители, учебно-технически средства и апаратури, архитектурни и социално-битови условия, дидактически матери-али и др., приобщаващото образование поставя акцент върху наличието на различни от академичните умения и припомня, че всеки човек има право на нормални взаимоотношения с обкръжаващото общество.

По-голямата част от децата с нарушения от аутистичния спектър могат да живеят пълноценно и да се справят самостоятелно с ежедневието си. Но за да бъде ефикасно тяхното интегриране, родителите и специалистите трябва да работят заедно още от ранна възраст. След това те могат да бъдат инте-грирани в общността, където с помощта на родителите, педагози, психолози и ресурсни учители ще продължи тяхното развитие.

В България обучението на деца от аутистичния спектър в училище започва от 7-годишна възраст след решение на Регионалния център за подкрепа на приобщаващото образование. Обикновено в общообразователните училища се изпращат деца с аутизъм с по-висока функционалност. За тях се изготвят индивидуални програми по учебни предмети, обучават се в комбинирана форма с участието на начален и ресурсен учител. Втората възможност е да бъдат насочени към ЦПЛР (центровете за специална образователна подкре-па), където се осъществява специфичен учебно-възпитателен процес.

Всички деца и ученици с нарушения от аутистичния спектър се развиват индивидуално, което налага търсенето на специфичен подход. Това е свърза-но със запознаване с особеностите на тяхното развитие.

Оценяването на равнището на развитие и индивидуалните специфики на аутистичния спектър се осъществява чрез адаптирани методики за определя-не потребностите на детето, които са доказани от психологическата профе-сионална общност в диагностичната практика. В таблица 1 са представени психометрични инструменти за оценяване на интелектуалния и адаптивния капацитет.

Таблица 1. Психометрични инструменти за оценяване на интелектуалния и адаптивния капацитет (Garbacheva 2015)

Психометрични инструменти	Целеви характеристики
Wechsler (WPPSI, WISC, WAISetWASI)	IQ – интелектуален коефициент
	QD – коефициент на развитие

Autism Diagnostic Observation (ADOS) Autism Diagnostic Interview – Revised (ADI-R) Diagnostic Interview for Social and Communication Disorders (DISCO)	Аутизъм
PEP-3	Аутизъм – адаптивни умения – концептуални, социални, практически
Evaluation des Comportements Autistiques (ECA) Childhood Autism Rating Scale (CARS)1	Аутизъм – адаптивни умения – концептуални, социални, практически
Методика за оценяване на социална сфера	Социални умения
Методика за оценяване на познавателна сфера	Познавателни умения
BECS	Познавателни, комуникативни, социоемоционални умения

Интегрирането на децата и работата с тях са успешни при ранна диагностика и предприети адекватни мерки. От важно значение е подготовката на ресурсните учители, учителите от масовите училища и работата със семейната среда.

2. Очаквани социални стереотипи на поведение и компетенции на ученици с нарушения от аутистичния спектър в началната образователна степен (I – IV клас)

Учениците с РАС притежават характеристики на развитие, възпрепятстващи образованието, като:

- трудности при организирането на собствените дейности и поведения, по-специално продуктивните дейности по обучение;
- изразена неравномерност и специфичност на развитието на умствените функции;
- специфика и липса на когнитивно развитие, като цяло;
- трудности при създаване на продуктивни взаимодействия с други;
- изразени трудности на социално-емоционално взаимодействие;
- необходимост от специална организация на образователно пространство;
- необходимост от използване на специални техники и методи в обучението си (Zaharenko et al. 2016).

Допълнително могат да се подчертаят и техните специални потребности, включващи следните специфични нужди:

- постепенно въвеждане на детето в учебната ситуация;
- специална подкрепа от учител/ресурсен учител за развитието на комуникация в класната стая;
- организиране на уроците и целия престой в училище и др.

Всичко изброено дотук се явява препятствие за прилагане на традиционни методи и подходи при обучението на такъв тип ученици. Времето за адаптация при ученици с аутизъм е дълъг период, защото промяната в появата на нови хора около тях, обичайният им график за деня често води до демонстриране на негативност, афективни изблици и др. Основната цел при обучението на деца с РАС е формирането на социални стереотипи поведение и компетенции.

В таблица 2 са представени очакваните социални стереотипи на поведение и умения¹⁾ в началната образователна степен.

Таблица 2

Умение	Основно ниво (минимум)	Напреднало ниво (максимум)
1. Образователен стереотип		
Способността за работа на работното си място (чин, бюро)	Най-малко 15 минути	Най-малко 25 минути
Разбиране и изпълнение на инструкцията	Кратка инструкция	Многоетапна инструкция
Последователност	Изпълняване на кратки познати указания	Изпълняване на указания, състоящи се от три или повече етапа
2. Математически умения		
Понятието „форма“ като характеристика на обекта	Назоваване на основни геометрични фигури	Назоваване на основни геометрични фигури, работа с тях
Понятието „величина“	Сравняване по размер (голям/малък, високо/ниско, широко/тясно, дълго/кратко)	Сравняване по размер (голям/малък, високо/ниско, широко/тясно, дълго/кратко)
Числа	Разпознаване на числата до 20	Разпознаване на числата до 20 и тяхното изписване
Разпознаване на цифрови знаци	Разпознаване на цифрови знаци „+“, „-“, „=“	Разпознаване на цифрови знаци „+“, „-“, „=“ и тяхното използване в даден момент
Количествена ориентация	Използване на понятията „един“ и „много“	Сравняване на количество на две групи
Пространствена ориентация	Ориентация върху личното си тяло	Ориентация върху личното си тяло Познания за основните понятия (ляво/дясно, горе/долу, отпред/отзад)
Времева ориентация	Определяне на части от деня и сезоните	Определяне на части от деня, дни от седмицата и сезоните

Конструирание, подреждане на различни материали	Конструирание, подреждане на различни материали по образец	Конструирание, подреждане на различни материали по образец и устни указания
3. Умение за четене		
Разпознаване на букви	Разпознаване и използване на някои букви	Разпознаване и използване на всички букви от българската азбука
Умение за четене	Четене на срички	Четене на думи и изречения Четене с разбиране
Съставяне на думи	Съставяне на думи, свързвайки букви от звукосъчетания (образец)	Съставяне на думи
Фонетичен слух	Свързва съответните звуци с букви	Свързва съответните звуци с букви Декодира думите звук по звук Комбинира срички и звуци
Умение да слуша	Възможност за слушане в продължение на 5 минути	Възможност за слушане в продължение на 5 минути Възможност за слушане на кратка история (приказка) Възможност за отговор на въпрос след изслушването на дадена история
4. Зрително-моторна координация		
Формиране на графомоторни умения	Формира се захват с три пръста; оцветяване на големи елементи, контур	Формира се захват с три пръста Самостоятелност при оцветяване на големи елементи, контур
5. Развитие на речта и запознаване с външния свят		
Речево развитие	Минимален речник (активен и пасивен) Отговор с една дума	Нормално речево развитие, разказва случка или събитие Прави изводи и отговора с повече от една дума
Взаимодействия с другите	Поздравява познати лица Взаимодействия с другите в условията на игра	Установява и поддържа определена близост с другите Поздравява познати лица Отговаря на знаците на привързаност от другите Споделя с другите

Познаване на себе си и другите	Избира дейности, които предпочита Спазва правилата въщи и в класната стая	Избира дейности, които предпочита Разбира как поведението му се отразява на останалите около него Разпознава емоциите Спазва правилата въщи и в класната стая
--------------------------------	--	--

Всички видове терапии, рехабилитации и адаптации на децата с аутизъм имат за цел да развият жизненоважните им умения, насочени към самогрижа.

3. Методи и техники за обучение. Комуникация на деца с аутизъм

През последните години се използват различни методи, като приложен поведенчески анализ, подход на емоционално ниво и различни варианти на терапия за развиването на практиката на преподаване и социализиране на деца с разстройства от аутистичния спектър. Следните методи и технологии са доказали своята ефективност:

- набор от визуални методи (нагледни помагала – диаграми, плакат, инструкции и др.);
- набор от практически методи за обучение и възпитание на деца с РАС (индивидуално регулиране на обема на задачата, ясни граници на заданието, разделяне на заданието на кратки смислови части, илюстрации в заданието и др.);
- набор от игрови методи (сюжетно-ролеви, дидактични, подвижни и др.);
- терапевтични програми.

Основни видове терапии и методи са следните.

1. Сензорна терапия – насочена е към преодоляване на сензорно-интегративната дисфункция при деца с аутистична симптоматика. Сензорната интеграция е процес на събиране, сортиране и интерпретация на информацията, постъпваща по различните сетивни канали. Сензорната интеграция е неосъзнат процес, но в същото време – основополагащ фактор за ранното детско развитие (Velikova 2019). При децата с нарушения от аутистичния спектър се забелязва хипосензитивност или хиперсензитивност, които са сензорни дисфункции, предизвикващи дисбаланс в обработката на сетивната информация и се получава отражение върху функционирането на детето.

2. Музикална терапия (музикотерапия) – свързана е с възприемането и използването на различни музикални инструменти за себеизразяване, най-често под формата на игра. Един от методите на музикотерапията е т.нар. креативна музикотерапия, която се прилага и у нас. Методът има благотворно влияние върху физическите, емоционалните, когнитивните и социалните потребности при лица от всяка възраст (Velikova 2019).

3. Арт терапия – форма на психотерапия, която си служи с ресурсите на изобразителното изкуство като основен начин на общуване. Арт терапията е творчески процес при лица, които се намират в особено състояние, нюансирано с аутистична симптоматика, депресия, дълбока емоционална травма или житейски несполуки. Тя включва разнообразни видове художествени дейности: музикална, изобразителна, театър, танц, поезия и проза. Насърчава човека да даде израз на своите преживявания и проблеми, да погледне на тях от друга позиция и да намери път към разрешаването им (Velikova 2019).

4. Анималотерапия – известна още като зоотерапия, представлява метод за диагностика или рехабилитация на различни неблагоприятни състояния с помощта на представителите на животинския свят: делфинотерапия, хипотерапия, канистерапия (Velikova 2019).

5. Трудова терапия – метод, чиято основна цел е интегриране на индивида и улесняване на ежедневните дейности, необходими и важни за него. Фокусът на терапията е насочен към адаптиране към условията на средата, придобиване на нови умения, обучение на детето и неговото семейство за участие в ежедневните активности, които са от важно значение за самото дете (Velikova 2019).

6. Biofeedback (невротренинг) – методът допринася за хармонизиране функциите на мозъка. Също така позволява на индивида да се научи да разпознава и да повлиява на своите физиологични процеси с цел подобряване на здравословното си състояние и психически постижения. Чрез представения метод се измерва и осигурява обратна връзка за физиологичните потенциали: активност на мускулите, съпротивление и температура на кожата, дишане, сърдечна честота, вариабилност на сърдечната честота, кръвно налягане, кръвоток и активност на мозъка. По време на сесиите информацията за физиологичните процеси се връща под формата на картина игра към човека, което води до активизиране на вниманието му към тях и приучване към съзнателен контрол (Velikova 2019).

7. Хипербарна оксигенация (hyperbaric oxygen therapy) – метод, при който мозъкът се захранва с кислород под въздействието на атмосферно налягане. В барокамерата мозъкът на детето е подложен на рязко нахлуване на кислород, от което би следвало да се подобри преносът на информация между невроните и да се ограничат аутистичните прояви (Velikova 2019).

8. Транскраниална електростимулация (transcranial electrostimulation) – начин за комбиниране на конвенционалната и алтернативната медицина. При този метод се използва функционален ядрено-магнитен резонанс, за да се направи „карта“ на мозъчните центрове, които са свързани с езика и речта, в опит за разбиране на особеностите в мозъчната организация при децата с аутизъм. Целта на метода е да се създаде алтернативна мрежа, която да осигури възможности за ефективно функциониране на мозъка (Velikova 2019).

9. PECS (Picture Exchange Communication System) – една от най-популярните в последните години терапевтична стратегия, която е разработена в САЩ като алтернативна система за комуникация. Тя е предназначена предимно за деца, които нямат реч. Основната цел на тази система е преодоляването на социокомуникативните дефицити и инициране на общуването чрез отправяне на молби²⁾.

TEACH – програмата се базира на когнитивни и поведенчески методи, чрез които родители и професионалисти се стремят да развият компетентностите на детето аутист и да му дадат компенсаторски стратегии. Целта е да помогне на детето в процеса на адаптация в различни жизнени средства: вкъщи, в училище, в общността (Dzhurov 2012).

10. ЕЕГ-БИОФИЙДБЕК – Еег-биофийдбек е метод за повишаване функционирането на централната система, основан върху пластичността на мозъка и възможността за създаване на нови синаптични връзки през целия живот. С този метод посредством подходящи уреди се измерват физиологичните функции, които са в основата на тези явления (Dzhurov 2012).

11. С-МАР – метод на обучение, разработен за деца с дислексия, но е ефективен и за деца със специфични потребности, тъй като е свързан с визуално представяне на информация (Bogdanova 2013).

12. Трениране в слухова интеграция (Auditory Integration Training – AIT) – метод, който акцентира върху слуховите възприятия, които при децата с аутизъм са силно изострени. Състои се в слушане на специално подбрана музика с цел намаляване на слуховата чувствителност (Brachkova-Motsinova 2011).

Опции за отделните помощни средства (Egorova et al. 2015) към изучаваните предмети могат да бъдат:

- математика – схеми за събиране, таблица за умножение и др. карти с формула; примерно решение на вид задачи; инструкции стъпка по стъпка за решаване на проблема; линийка и калкулатор;

- български език – схеми за синтактичен анализ на дума по състав, фонетичен анализ, схема за синтактичен анализ на изречения и др.; подробен контур (въпроси или снимки) при писане;

- литература – изображения по темата, подпомагащи за устни отговори; аудио записи на произведенията и др.;

- околна среда – справочни таблици и табла за основни събития, използване на бележки в тетрадка, работна тетрадка, атлас и учебник, използване на снимков материал в помощ на устен отговор, дати на основните събития (справочна таблица);

- изобразително изкуство – опростени задачи, подробни инструкции стъпка по стъпка за изпълнение на задачата, използване на готови шаблони, скици, работа по контури;

- музика – аудио записи на песни, флашкарти за подсказки за устни отговори и запаметяване на музикални инструменти;

– технологии и предприемачество – инструкции стъпка по стъпка за изпълнение на всяка задача; визуална помощ от учителя; използване на готови шаблони, скици;

– физическо възпитание – намалени стандарти, опростени задачи;

– английски език – англо-български речник, таблици и табла за разглеждане на материал, флашкарти за подсказки за устни отговори и запаметяване на думи; аудио записи под формата на песнички.

Заключение

Успешното образование и социализацията на децата с разстройства от аутистичния спектър, които са интегрирани в масовите училища, е важна задача, която стои пред екипа, който се занимава с това: психолог, ресурсен учител, педагог и логопед. Нужна е индивидуална програма за всеки ученик с РАС, защото те работят с различно темпо на активност, всяко има своите силни и слаби страни, интереси и предпочитания. Използването на всички карти, план за отговор в урока, помощни диаграми, инф. технологии и др. средства подпомагат улесняването на учебния процес в класната стая и по-бързото навлизане в урочната дейност. Целта при обучението на деца с аутизъм е да използваме всички силни страни на децата и да развиваме техните познания, които им са необходими за независим живот. В днешно време са изработени множество обучителни и терапевтични програми, които могат да бъдат съчетавани зависимо от индивидуалните особености. Всички програми, методи и стратегии са подходящи, стига да дават добър резултат в работата с децата с аутизъм.

БЕЛЕЖКИ

1. Методы, приемы и формы работы с детьми с расстройствами эмоционально-волевой сферы, https://depsr.admhmao.ru/upload/iblock/244/metody_priemy-i-formy-raboty-s-detmi-s-ras.pdf, последно посетен на 04.08.2021
2. Недева, Т., 2014. Аутизъм: Терапевтични подходи. Реферат.

ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВА, М., 2013. *Помагало: Да разберем детето със специфични потребности*. Разград: сдружение „Младежки форум 2001“ – Разград.
- БРЪЧКОВА-МОЦИНОВА, М., 2011. Когнитивно-поведенческа психотерапия и обучителни подходи при деца с нарушения от аутистичния спектър. *Библиотека Диоген*, **19**(1), 136 – 164.
- ВЕЛИКОВА, З., 2019. Терапевтични модели при деца с нарушения от аутистичния спектър. *Студентски алманах*, **6**, 66 – 74.

- ГЪРБАЧЕВА, А., 2015. *Методика за функционална оценка и работа с деца с умствена изостаналост и аутистичен спектър на развитие*. София: Издателство МОН.
- ДЖУРОВ, М., 2012. *Успешната училищна адаптация и обучение на различното дете в България*. Варна: Черноризец Храбър.
- ЕГОРОВА, Л. В., ЗВЕРЕВА, Е. А., ОРЛОВА, М. А., ШАРГОРОДСКАЯ, Л. В. & ЧУРИЛИНА, Е. В., 2015. *Модель обучения детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) в общеобразовательной школе*. Москва: Центр лечебной педагогики.
- ЗАХАРЕНКО, А., РОКИЦКАЯ, Ю., ШЕПЕЛЬ, Т., ГАГИНА, И., ПЛАТАНОВА, А., ПОЛЯКОВА, Г., ТРЯСКИНА, И. & ШКИЛОНЦЕВА, О., 2016. *Образование и социализация детей с расстройствами аутистического спектра в условиях школы-интерната для обучающихся с ограниченными возможностями здоровья*. Челябинск: ЧГПУ.
- ТРИЧКОВ, И., 2015. *Особености на интеграцията при деца и ученици със специални образователни потребности*. Пловдив: Паисий Хилендарски.

REFERENCES

- BOGDANOVA, M., 2013. *Pomagalo: Da razberem deteto sas spetsifichni potrebnosti*. Rragrad: Sdrugenie Mladegki forum 2001 – Razgrad [In Bulgarian].
- BRACHKOVA-MOTSINOVA, M., 2011. Kognitivno-povedencheska psihoterapiya I obuchiitelni podhodi pri detsa s narusheniya ot autistichniya spectar. *Biblioteka Diogen*, **19**(1), 136 – 164 [In Bulgarian].
- DZHUROV, M., 2012. *Uspeshna uchilishtna adaptacia I obuchenie na rzlichnoto dete v Bulgaria*. Varna: Chernorizets Hrabur [In Bulgarian].
- EGOROVA L. V., ZVEREVA, E. A., ORLOVA, M. A., SHARGORODSKAYA, L. V. & CHURILINA, E. V., 2015. *Model obucheniya detei s rastroystvami autisticheskova spectra (RAS) v obshtoobrazovatelnoi shkole*, Moskva: RBOO Tsentr lechebnoi pedagogiki [In Russian].
- GARBACHEVA, A., 2015. *Metodika za funktsionalna ocenka I rabota s detsa s umstvena izostanalost I autistischen spektar na razvitie*. Sofia: Izdatelstvo MON [In Bulgarian].
- TRICZKOW, I., 2015. *Ospbenosti na integratsiyata pri detsa I uchenitsi s spetsialni obrazovatelni potrebnosti*. Plovdiv: Paisii Hilendarski [In Bulgarian].
- VELIKOVA, Z., 2019. Therapeutic types in children with autism spectrum disorders. *Student almanac*, **6**, 66 – 74 [In Bulgarian].

ZAHARENKO, A., ROKITSKAYA, J., SHEPEL, T., GAGINA, I., PLATANOVA, A., POLYAKOVA, G., TRYASKINA, I. & SHKILONTSEVA, O., 2016. *Obrazovanie I sotsializatsiya detei s razstroystvami autisticheskovo spectra v usloviakh shkola-internata dlya obuchajushchih s ogranichenami vozmojnostyami zdorovya*. Chelyabinsk: ChGPU [In Russian].

INCLUSIVE EDUCATION OF STUDENTS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. This article focuses on inclusive education and integration of students with autism spectrum disorder in general education schools. Psychometric tools for assessment of intellectual and adaptive capacity of autistic students are represented. A review was made on expected social stereotypes of behavior and skills in primary school stage (I – IV grade), methods and techniques for education, ways of communication with autistic children and additional teaching tools. The research aims to describe the specifications of categorizing and teaching students with autism spectrum disorder in primary school stage which will help future development of methods and approaches for assisting their education with the application of ICT (information-communication technologies).

Keywords: inclusive education; autism spectrum disorder; primary school; educational techniques; teaching tools

✉ **Velichka Koseva, PhD student**

Primary School “Panayot Volov”

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: kosevav@rocketmail.com

✉ **Dr. Gencho Stoitzov, Assoc. Prof.**

ORCID ID: 0000-0002-9962-941X

Web of Science Researcher ID: Q-8809-2019

Faculty of Mathematics and Informatics

University of Plovdiv “Paisii Hilendarski”

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: stoitzov@uni-plovdiv.bg